

Między rozumem a intuicją. Architektura krajobrazu w teorii i praktyce Zakładu Kształtowania Środowiska Politechniki Wrocławskiej

Artur Kwaśniewski, Łukasz Dworniczak

Between mind and intuition. Landscape architecture in the theory and practice of the Division of Environmental Development of Wrocław University of Technology

Architektura krajobrazu – wymyślanie czy poszukiwanie?

Landscape architecture –
inventing or search?

Ostatnie sto lat nie było dobre dla architektury. Szkoły architektury nie znalazły sposobów nauczania sztuki budowania, która byłaby skuteczna (...) Nie jesteśmy zachęceni do zobaczenia lub odczuwania całości. Zajmujemy się częściami, ale rzadko zajmujemy się sposobami, na jakie rzeczy splatają się ze sobą, łączą się i stapiają (...), a zrównoważenie jest postrzegane jako coś, co można osiągnąć wymyślając technologiczne zabawki [Alexander 2008].

(...) czołowi architekci i – jak uważam – wielu zajmujących się edukacją wciąż kurczowo trzymają się wizji nieograniczonej kreatywności, żywiąc złudzenia, że architekci wciąż zachowują wolność tworzenia mniej więcej tego, czego chcą i że zawsze mogą liczyć na wsparcie technologicznych nowinek [Bennets 2008].

Powyższe wypowiedzi diagnozują stan umysłu twórców architektury, ale odnoszą się również do współczesnej architektury krajobrazu, równie chętnie epatującej nowoczesnymi technologiami i traktującej „odczuwanie całości” jako przeszkodę dla „nieograniczonej kreatywno-

ści”¹. Wizualna atrakcyjność dzieła architektonicznego bywa zaletą, ale zbyt często wynika z chęci artystycznej ekspresji, a nie dojrzałego namysłu nad sensem funkcjonalnym i treścią dzieła.

Architektura (w tym architektura krajobrazu), jak mało która dziedzina twórczości, zasadza się na łączeniu twórczej wyobraźni ze zdroworozsądkową praktycznością. Twórcy uznani za wielkich z reguły poszukują „najwłaściwszego”, a nie wymyślają „najpiękniejszego”. Traktując architekturę jako język wypowiedzi i środek komunikacji społecznej dążą do rozwiązań oryginalnych, ale przede wszystkim zasadnych, będących najwłaściwszym rozwiązaniem zadania projektowego i czytelnym znakiem w przestrzeni. Dojrzały projektanci tę „skuteczną sztukę budowania” opanowują niemal bezwiednie, ale przeciętny absolwent szkoły architektury może mieć z tym trudność, gdyż nauczyciele zawodu rzadko weryfikują twórcze wizje studentów przy użyciu obiektywnych kryteriów.

Nie nam oceniać czy Zakład Kształtowania Środowiska Politechniki Wrocławskiej, zajmujący się od lat „architekturą w krajobrazie”, obrał optymalną drogą w łączeniu wizjonerstwa i racjonalności. Na pewno nasze poszukiwania przejawiają się w poglądach na temat uprawiania nauki, projektowania i nauczania:

- w sferze metodologicznej – opowiadamy się za nierozdzielnością twórczej ekspresji i zobiektywizowanym analizowaniem zjawisk;
- w sferze systemu wartości – żyjemy przekonaniem, że nadrzędną zasadą w projektowaniu nie może być ani dogmatyczna konserwacja środowiska kulturowego, ani manifestowanie nowatorstwa, lecz kierowanie się kontekstem, czyli relacjami zachodzącymi w (szeroko rozumianym) krajobrazie²;
- w sferze „filozoficznej” – umacniamy świadomość, że współczesne działania w środowisku powinny bazować na paradygmacie ekologicznym i zasadach zrównoważonego rozwoju.

Zakład Kształtowania Środowiska – dwie dekady nauki zrównoważonego rozwoju

Division of Environmental Development – two decades of learning and teaching sustainable development

Afirmacja postaw proekologicznych datuje się w świecie zachodnim od czasu fermentu kulturowego i buntu młodej generacji końca lat 60. XX w. W działalności badawczo-projektowej Wydziału

Architektury Politechniki Wrocławskiej takim zacznem stało się utworzenie w 1971 r. Zakładu Struktur Usługowych Osadnictwa, pod wpływem prof. dr hab. inż. arch. Mirona Sikorskiego. W połowie lat 80. XX w. jednostka ta została przekształcona w Zakład Kształtowania Środowiska. Od początku działalności była ona zorientowana na ekologiczne aspekty architektury i planowania przestrzennego. Zaowocowało to koncepcją projektową „Eko-osiedla” w Kowarach oraz planami utworzenia międzyuczelnianego podyplomowego studium „Kształtowanie terenów zieleni”. Obydwa projekty z powodu stanu wojennego nie doczekały się realizacji, ale przyspieszyły formowanie „tożsamości krajobrazowej” Zakładu³.

Kluczowym wydarzeniem stała się zorganizowana w 1992 r. przez Zakład wystawa pt. *Promenady wrocławskie* oraz towarzysząca jej konferencja *Konfrontacje w krajobrazie – Parki, promenady, ogrody* uwieńczona listem otwartym do prezydenta Wrocławia. Zawarte w piśmie postulaty – które zbiegły się w czasie z ogłoszeniem Agendy 21 oraz świątowej Deklaracji w sprawie zrównoważonego rozwoju – stały się motywem przewodnim wszystkich działań Zakładu i sprecyzowały kierunek jego przyszłych prac.

Działając w duchu Agendy 21 dr hab. Alina Drapella-Hermansdorfer (nowy kierownik zakładu od 1996 r.) postawiła na interdyscyplinarność. Sformowała zespół zło-

żony z ludzi o rozmaitych zainteresowaniach i postawach badawczych – od historii przez ekologię i filozofię zen po zachodnią pragmatykę – reprezentujących różne poglądy na wartości i kształtowanie środowiska.

W kontekście opisanych postaw trzeba postrzegać inicjatywę Zakładu Kształtowania Środowiska z dwóch ostatnich dekad zogniskowane wokół idei „zrównoważonego projektowania” i oparte na współpracy ludzi z różnych środowisk⁴. Odnotować należy: powołanie do życia w 1993 r. studium podyplomowego architektury krajobrazu⁵; organizowanie w różnych częściach Europy seminariów wyjazdowych (pod hasłami „Ogrody świata”, „Krajobrazy XXI wieku”, „Miasta nad wodą”)⁶; prace nad utworzeniem kierunku architektura krajobrazu na Akademii Rolniczej we Wrocławiu⁷; międzynarodowe konferencje nt. planowania w kontekście zrównoważonego rozwoju; prace projektowe i badawczo-projektowe prowadzone z udziałem specjalistów różnych dziedzin, mające na celu podniesienie jakości środowiska we Wrocławiu i regionie dolnośląskim⁸. Interdyscyplinarny charakter mają też seminaria zakładowe, które czasem przybierają postać debaty.

Najnowsze działania Zakładu wiążą się z poszukiwaniem rozwiązań systemowych służących wdrażaniu i nauczaniu zasad zrównoważonego rozwoju: jest to przede wszystkim inicjatywa *Wrocławskiej Karty*

Krajobrazowej z 2009 r.⁹ oraz sformułowany rok później program nauczania architektury zrównoważonej.

Projektowanie architektury krajobrazu: między rozumem a emocją

Design of landscape architecture: between reason and emotion

Formuła wypowiedziana w XV w. w kontekście sztuki budowania: *ars sine scientia nihil est* („sztuka bez nauki jest niczym”) do dziś zachowuje aktualność. Oczywiście pojęcie „nauka” zmieniło się diametralnie. Arytmetykę i geometrię jako miarę wartości zarzucono, lecz rozum i wiedza wciąż determinują projektowanie architektoniczne i wyznaczają granice architektury jako „skutecznej sztuki budowania” – mającej racjonalną funkcję i konstrukcję, uświadomioną treść i adekwatną do niej formę, ekonomiczne i społeczne uzasadnienie. Oczywiście, projekt architektoniczny rzadko jest wynikiem beznamiętnego rozumowania. Inwencja architekta z zasady łączy percepcję (opartą na zmysłowym i rozumowym postrzeganiu rzeczywistości) oraz intuicję (wydobytą z wizji projektowej z pokładów podświadomości). Proces twórczy jest efektem wysilenia rozumu

i uaktywnienia emocji¹⁰. Peter Zumthor napisał: *Siła dobrego projektu tkwi w nas i w naszej zdolności postrzegania świata za pomocą uczucia i rozumu. Dobry projekt architektoniczny jest zmysłowy. Dobry projekt architektoniczny jest mądry*¹¹. Niewątpliwie bardziej „emocjonalny” bądź „racjonalny” styl projektowania jest prywatną sprawą twórcy, ale w procesie nauczania projektowania – już nie. Oryginalność i nowatorstwo za wszelką cenę, nie wiążące się ze zrozumieniem istoty zadania projektowego, szkodzą studentowi w opanowywaniu sztuki projektowej nie mniej, niż bezrefleksyjne powielanie gotowych wzorców.

Nauczanie projektowania oparte na zrównoważeniu rozmysłu i przeczuciach cechuje wszelkie działania edukacyjne Zakładu. Na jednej „rozumowej” szali kładziemy umiejętność dostrzegania istotnych uwarunkowań i formułowania na ich bazie uzasadnionych rozwiązań. Nasz student osobiście bada i dokumentuje teren opracowania, przeprowadza studia przedprojektowe (w zakresie uzasadnionym przez charakter zadania), sporządza analizy posługując się określoną metodą¹², na racjonalnych wnioskach opiera ideę i koncepcję projektową (program użytkowy, relacje z otoczeniem, formy i treści) uwzględniając postulaty zrównoważonego rozwoju. Drugi, „intuicyjny” biegun wiąże się z uruchamianiem wyobraźni i poszukiwaniem innowacyjnego rozwiązania problemów wyłonionych w trak-

cie analiz – dla osiągnięcia właściwej sugestywności dzieła i znamion indywidualności. Służą temu zadania projektowe bliskie studentowi (np. związane z jego miejscem zamieszkania lub pasjami), a przede wszystkim podejmowanie tematów wolnych od presji uwarunkowań (np. ekspozycja na festiwal sztuki ogrodowej). Wyobraźni i myśleniu projektowemu może też sprzyjać przebieg zajęć – spotkania seminaryjne (np. prezentacje studiów z literatury i wybranych problemów projektowych), konsultowanie projektów w szerokim gronie, czasem praca w systemie warsztatowym – właśnie w trakcie takich działań uczestnicy podejmują dyskusję, argumentują swoje racje, ale też zyskują pożywkę dla odkrywczych skojarzeń i pomysłów.

Nauczanie odwołujące się do rozumu i intuicji, służy formowaniu projektanta z wyobraźnią, ale krytycznego i dociekliwego zarazem. Co więcej, doświadczenia zdobyte na rozumowej ścieżce projektowania wspomagają funkcjonowanie intuicji: doskonałą proces „nieświadomego myślenia”, przyspieszają rodzenie się pomysłów (jak mawiał pisarz George H. Jackson: „intuicja to rozum, który się spieszy”)¹³ i sprawiają, że intuicyjne rozwiązania stają się coraz bardziej trafne, lepiej dostosowane do potrzeb użytkownika i kontekstu środowiska. A właśnie owo dostosowanie – „kontekstualność” – stanowi główne kryterium wartościowania architektury. Warto przywołać pogląd słynnego Gianlo-

renzo Berniniego (1598–1680), który twierdził, że każde zadanie artysty wymaga odrębnego traktowania, a te same formy mogą być dobre albo złe – w zależności od zadania, sytuacji, otoczenia.

Strategia dydaktyczna Zakładu Kształtowania Środowiska

Teaching strategy of Division of Environmental Development

Aby skutecznie uczyć „architektury w krajobrazie” ZKS opracował „ścieżki przedmiotowe” tzn. bloki zajęć dostosowane do trzech odrębnych programów nauczania: na kierunkach „Architektura i Urbanistyka”, „Gospodarka Przestrzenna” oraz na studiach podyplomowych „Architektura Krajobrazu”.

Student „Architektury i Urbanistyki” z ofertą Zakładu stykał się dwukrotnie. Na II roku podczas zajęć *Architektura Krajobrazu* „opanowywał rzemiosło”. Przez 4 tygodnie opracowywał zadanie pt. *Wyspa*, adaptując rzeczny barkę transportową na przestrzeń publiczną, która miała podnieść jakość nadodrzańskich bulwarów Wrocławia. Następnie projektował *Ogród Architekta*, osadzony w realiach kampusu Wydziału Architektury. W obu wypadkach konieczność dostrzegania kontekstu mitygowała „nieograniczoną kreatywność”, ale nie pomysłowość. Stopniowo dozowane zadania studialne i analityczne (w przypadku *Wyspy* elementarne, w *Ogrodzie* – rozszerzone) oswajały studentów z metodologią projektowania, skłaniały do weryfikowania „szalonych” wizji lub wręcz przeciwnie – podsuwały pomysł na formę i treść. Zajęcia na V roku w ramach *Studium projektowego* to „sprawdzanie mistrza”. Studenci zajmowali się projektem ekspozycji na festiwal ogrodowy w Chaumont-sur-Loire – zadaniem pozornie łatwym, bo odebranym od uwarunkowań kontekstu miejsca, ale wymagającym wysilenia inwencji i rozumu. Projekt festiwalowy polegał bowiem na wyartykułowaniu idei (twórczo odniesionej do tematu narzuconego przez organizatorów), na zaaranżowaniu boksów wystawowych sugestywnymi środkami (adekwatnymi do wyrażanej treści), a także na respektowaniu pragmatycznych wymogów (takich jak limit kosztów, bezpieczeństwo, trwałość).

Podobną ścieżkę – od zapoznania metod do opisu twórczego myślenia – przemierzali studenci „Gospodarki przestrzennej”. Na II roku, w ramach przedmiotu *Architektura i ekologia krajobrazu*, poznawali podstawy „zagadnień krajobrazowych” wykonując studia i analizy rozległych terenów we Wrocławiu w różnych skalach. Efekt tych prac stanowiły recenzje istniejących planów zagospodarowania, wnioski i koncepcje własne. Na roku IV

uczestnicy zajęć z *Ochrony i zarządzania zasobami środowiska* oraz *Kształtowania i ochrona środowiska* koncentrowali się na zagadnieniach dużej skali. Rozwiązując realne problemy miast i aglomeracji projektowali *Systemy zieleni miejskiej*, *Zielone pierścienie wokół miast*, *Plany krajobrazowe*, co wymagało zarówno umiejętności systemowej analizy, jak też kreatywności w dochodzeniu do koncepcji projektowej¹⁴.

Ten logiczny ciąg zadań edukacyjnych został przerwany wprowadzeniem dwustopniowego systemu studiów (część przedmiotów wypadła z programu nauczania), ale po powołaniu do życia specjalizacji *Architektura zrównoważona* powstały warunki do bardziej skutecznej kształtowania pro-środowiskowej świadomości (i podświadomości) przyszłych projektantów.

Szczególne wyzwania w pracy dydaktycznej Zakładu stanowią dwuletnie studia podyplomowe *Architektura Krajobrazu*, ukierunkowane na wyrabianie umiejętności projektowych. W myśl uchwały Rady Wydziału w studiach tych mogą uczestniczyć jedynie osoby z „wykształceniem kierunkowym”, ale okoliczność ta w niewielkim stopniu ułatwia nauczanie projektowania, gdyż owo „wykształcenie kierunkowe” to nie tylko specjalizacja w dziedzinie architektury, gospodarki przestrzennej czy wzornictwa przemysłowego, lecz również ukończone studia na wydziałach przyrodniczych, rolniczych, ogrodniczych. Czy absol-

wenta leśnictwa bądź biologii można w dwa lata nauczyć projektowania? Nasze doświadczenia – wyniesione z dziesięciu edycji studiów – pozwalają twierdzić, że to jest możliwe. I w tym przypadku nauczanie prowadzi od podstaw rzemiosła projektowego (nauka zasad kompozycji przestrzennej, rysunku projektowego, metody studiów i analiz) do zadań wymagających inwencji i dojrzałego formułowania założeń programowych. Uczestnicy w kolejnych semestrach rozwiązują *Ogród przydomowy*, *Miejską przestrzeń publiczną* i *Wielkoskalową strukturę krajobrazową*, by w semestrze czwartym opracowywać projekt końcowy stanowiący zreasumowanie doświadczeń i „opis mistrzostwa”. Podstawowy zakres opracowań projektowych określają harmonogramy, zaś szczegóły są różnicowane adekwatnie do potencjału umiejętności. Np. przy formułowaniu programu funkcjonalno-przestrzennego od ogrodnika oczekujemy rozwiązań przynajmniej poprawnych, od architekta – innowacyjnych. Poprzez podejmowanie tematów bliskich projektantowi (np. związanych z miejscem zamieszkania) i inicjowanie dyskusji staramy się, aby uczestnicy zaangażowali emocje w proces projektowania, co sprzyja uruchamianiu intuicji twórczej. Jednocześnie kształtujemy myślenie projektowe stawiając pytania o sens przyjętych rozwiązań, oczekując racjonalnych uzasadnień i argumentując nasze krytyczne opinie wyrażane w trakcie korek-

ty prac. Kładąc nacisk nie na talent, lecz umiejętność „projektowego myślenia” staramy się, aby nawet średnio uzdolniony absolwent mógł sporządzać profesjonalne projekty zagospodarowania terenów zieleni.

Konkluzje

Conclusions

W procesie nauczania architektury (krajobrazu) być może najważniejsze jest, aby stworzyć studentowi pole popisu dla wyobraźni, ale jednocześnie stawiać pytania o sens tego, co podpowiada intuicja – pomagając w „zrównoważonym” rozwijaniu osobowości twórczej. Talent i wyobraźnia są „darem bożym”, który wymaga rozumnego doskonalenia. Dlatego:

- myśl „kontekstualnie” – dostrzegaj uwarunkowania środowiska, analizuj jego struktury, odczytuj istotne zależności;
- dostrzegaj całość, a nie tylko część; wykraczaj myśleniem poza zadany „teren opracowania”, bo tam tkwi potencjał Twojego projektu;
- rozwiązuj problemy – nie „ornamentuj świata”; traktuj projektowanie jako podejmowanie interwencji, usprawnianie sposobu funkcjonowania, uczytelnianie struktur;
- kieruj się racją użytkownika, a nie własnym ego;
- kieruj się zasadą zrównoważenia – w znaczeniu branżowym

(*sustainable development*) i potocznym; poszukuj harmonii, dąż do hierarchicznego uporządkowania, unikaj bezzasadnej ekstrawagancji;

- staraj się osiągnąć (artystyczną) „siłę wyrazu” i siłę przekazu stoniąc od łatwizny, sztuczek, gotowców; poszukuj najwłaściwszych sposobów pobudzania zmysłów i intelektu użytkownika przestrzeni.

Artur Kwaśniewski
Łukasz Dworniczak

Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Przypisy

¹ Niewielu publicystów poddaje krytycznej ocenie współczesne realizacje. Poziom absurdów w kształtowaniu przestrzeni miejskiej Wrocławia (z punku widzenia osób niepełnosprawnych) trafnie opisała Anna Rumińska, *Uniwersalny dizajn*, Wrocław 2008.

² Krajobrazem nie jest jedynie panorama gór, sceneria leśna, czy polana parkowa, lecz również struktura urbanistyczna, przestrzeń ulicy, otoczenie budowli. Czytelną wykładnię pojęcia daje Europejska Karta Krajobrazowa z 2000 r.

³ Osiedle w Kowarach obejmowało zespół „ekologicznych” domów jednorodzinnych, które miały powstać jako obiekty wzorcowe; całość projektu koordynował prof. Witold Lipiński (1982-1983), zakład zaś reprezentowała Grupa Bios (Alina Drapella-Hermansdorfer, Paweł Osielski, Waldemar Sobolewski).

⁴ Por.: Drapella-Hermansdorfer A., *Architektura krajobrazu na Politechnice Wrocławskiej* „Przymat”, nr 3/2000 (128), http://przymat.pwr.wroc.pl/Przymat_128/128arch.html.

⁵ Dwuletnie studia podyplomowe – organizowane do dziś niemal bez przerwy (aktualnie odbywa się 10. edycja) – są adresowane do absolwentów wydziałów i kierunków architektonicznych lub projektowych (budownictwo, ASP) oraz wydziałów i kierunków rolno-leśnych lub przyrodniczych; kadre wykładowców stanowią zarówno pracownicy Politechniki Wrocławskiej, jak też przedstawiciele innych uczelni i instytucji. Bliższe informacje: www.krajobraz.wroc.pl/studium.

⁶ Serię seminariów zagranicznych zapoczątkował wyjazd badawczy na EXPO 2000 w Hanowerze, poświęcone problematyce zrównoważonego rozwoju. Pojawiała się ona obok zagadnień krajobrazowych w kolejnych corocznych seminariach organizowanych na terenie Niemiec, Austrii, Francji, Danii, Szwecji, Hiszpanii, Portugalii, Wielkiej Brytanii, Włoch.

⁷ Pracownicy ZKŚ końca lat 90. XX w. uczestniczą w Radzie Programowej i zajęciach dydaktycznych kierunku Architektura Krajobrazu na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu (wcześniej Akademii Rolniczej we Wrocławiu)

⁸ Wybrane opracowania badawczo-projektowe: Szczytnicki Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy we Wrocławiu (2001-2003); Strategia rozwoju portów i przystani żeglarsko-motorowodnych na obszarze Wrocławskiego Węzła Wodnego (2004); Koncepcja programowo-przestrzenna Ogrodu Chińskiego we Wrocławiu (2007); Strategia Rewaloryzacji Parku Szczytnickiego we Wrocławiu (2008); Koncepcja szlaków turystycznych w Karpaczu (2008). Większość projektów realizowano pod kierunkiem dr hab. Aliny Drapelli-Hermansdorfer i dr. Pawła Ogielskiego.

⁹ Podpisana przez uczestników międzyuczelnianej konferencji „Krajobrazy Europy – planowanie czy generowanie chaosu?” – Wrocławska Karta Krajobrazowa głosi konieczność *zintegrowania dyscyplin związanych z gospodarką przestrzenną i podjęcie kompleksowych badań nad krajobrazem, a także opracowanie Polskiej*

Polityki Krajobrazowej, która określi kierunki i zasady współpracy międzysektorowej w tym zakresie.

¹⁰ Nt. teorii twórczości Carla Gustawa Junga i psychologicznych uwarunkowań procesu projektowego zob. P. Trzeciak, 1988, *Historia, psychika, architektura*. PIW, Warszawa, s. 120.

¹¹ Zumthor Peter, 2010, *Myślenie architekturą*. Karakter, Kraków, s. 65.

¹² Metoda zakłada trzy fazy analiz (charakterystyka zasobu, ocena i wnioski) w odniesieniu do czterech aspektów: układu funkcjonalno-przestrzennego, środowiska przyrodniczego, środowiska kulturowego, układu kompozycyjno-krajobrazowego).

¹³ Obydwa cytaty za: Dorota Krzemionka, *Niech przemówi intuicja*, „Charaktery” nr 2/2011, s. 16, 18.

¹⁴ Opisane „ścieżki przedmiotowe” realizowano w ciągu kilku ostatnich lat. Uwagi na temat programów nauczania w początku dekady przedstawił O. Mycak, 2005, *Idea zrównoważonego rozwoju a praktyka edukacyjna w zakresie architektury i urbanistyki* [w:] A. Drapella-Hermansdorfer, K. Cebrat (red.), *Oblicza równowagi. Aspects of Equilibrium (...)*, Wrocław, s. 575-581.

Literatura

1. Alexander Ch. 2008, *The unspoken Assumption and its Antidotes*, [w:] Roaf S., Bairstow A. [red.] *The Oxford Conference: a re-evaluation of education in architecture*. WIT Press, p. 3.
2. Benets R., 2008, *Reasserting the architect's position in pursuits of sustainability*, [w:] Roaf S., Bairstow A. [red.] *The Oxford Conference: a re-evaluation of education in architecture*. WIT Press p. 11.